

Arş. Gör. Yaşar ARLI

Akdeniz Üni., Edb. Fak., Arkeoloji Böl., yasararli@akdeniz.edu.tr

KLASİK DÜNYA'DA ANADOLU'NUN KENTLEŞME SERÜVENİ

Özet

Günümüzden yaklaşık 5500 yıl önce Aşağı Mezopotamya'da gözlemlenebilen ızgara plan izleri, Anadolu'da ise MÖ 9. ve 7. yüzyıllarda Zernaki Tepe ile Symrna yerleşkelerinde, MÖ 5. yüzyılda da tüm Miletos kentine uyarlanmış bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Hippodamos tarafından uygulanan bu plan, Roma İmparatorluk döneminde de gelişerek devam etmekte ve nerdeyse tüm kentlere uygulanmaktadır. Anadolu'da Pers istilası ile başlayan Klasik dünyadaki kentleşme serüveni Roma İmparatorluğunun son evrelerine kadar gelişerek devam etmektedir. MÖ 546 veya 540 yıllarında Pers Satraplığı adı altında yönetilen Anadolu, MÖ 334 yılında da İskender'in Asya seferi sonucunda el değiştirmiştir. Büyük İskender'in Helenleştirme politikası ile beraber gelişmeye başlayan kentler hızla büyüyerek, gelişmiştir. MÖ 323 yılında da Büyük İskender'in ölümü ve sonrasında ise ardıllarının da hakimiyetini kaybetmesiyle Anadolu yönetimi Roma egemenliğine geçmiştir. MS 6. ve 7. yüzyıllarda da Roma İmparatorluğunun gücünü kaybetmesiyle Anadolu'daki kent yaşamı nerdeyse son bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kent, Kentleşme, Izgara Plan.

ANATOLIA'S URBANISATION ADVENTURE IN ANCIENT WORLD

Abstract

The traces of grid plans found in Lower Mesopotamia about 5,500 years ago appeared in Zernaki Hill and Symrna sites during the 9th and 7th centuries B.C. They again appeared in Miletos city during the 5th century B.C. in Anatolia. Managed by Hippodamos, this plan continued to develop during the Roman Empire, and was applied to almost all cities. The urbanization adventure, which started with the Persian invasion in the ancient world, continued to improve until the last period of Roman Empire. Anatolia was governed by Persian Satrapy during 546 or 540 B.C.,

and was conquered by Alexander the Great during his Asia expedition in 334 B.C. With the Hellenization policy of Alexander the Great, cities increasingly started to prosper. The death of Alexander the Great and then the defeat of his successors resulted in Roman dominance over Anatolia. During the 6th and 7th centuries B.C., the Roman Empire lost its power, which in turn resulted in almost the end of urban life in Anatolia.

Keywords: City, Urbanization, Grid Plan.

Giriş

Bu çalışmamda; günümüz modernitesi ile beraber sıklıkla karşılaştığımız kent ve kentleşme kavramları farklı bir bakış açısıyla değerlendirilmekte ve Anadolu'da Klasik dönemde tam anlamıyla yorumlayabildiğimiz kent yaşamının başlangıç ve bitiş evreleri belirli bir kronoloji içerisinde aktarılmaktadır. Bu kronoloji içerisinde kentlerin gelişimini ve şekillenmesini sağlayan siyasi olaylara da yer verilmektedir. Ayrıca Anadolu'da Pers istilası ile başlayan kentleşme serüveninin Roma İmparatorluk dönemi sonralarına kadarki süreçte geçirdiği evreler Klasik dönem terminolojisi içerisinde değerlendirilmektedir.

1. Klasik Dünya'da Anadolu'nun Kentleşme Serüveni

Kentleşme olgusu günümüzden yaklaşık 5500 yıl önce Aşağı Mezopotamya'nın Uruk yerleşkesinde (Resim:1) ortaya çıkmaktadır (Çevik, 2005: 74). Peki bu kentler nasıl tasarlanıyordu? Bu kimin işiydi? Hiç kuşkusuz kent tasarımı konusunda antik dönemin en ünlü kent tasarımcısı Hippodamos'tu (Yılmaz, 2006: 82) ve Hippodamos (Akarca, 1998: 29, 30) bir Anadolu sakinidi aslında.

Miletos'lu Hippodamos'un ızgara planı MÖ 5. yüzyıla mal edilse bile (Akarca, 1998: 21) bunun köklerini yine bir Anadolu kenti olan Zernaki Tepe'de (Resim:2) olduğunu söylemek mümkündür (Işık, 2002: 40-43). Zernaki Tepe, Doğu Anadolu'da yer alan MÖ 9. yüzyıllara tarihlenen (Çevik, 2005: 74) küçük bir yerleşimdi. Bu küçük yerleşimde ızgara planının bütün öğeleri rahatlıkla izlenilebilmektedir.

MÖ 7. yüzyılın yerleşimi olan Symrna (Akurgal, 1997: 40) (Eski İzmir) (Resim:3) surlarla çevrelenmiş ızgara plana sahip bir kentti (Tanaç, 2000: 43). Birbirine koşut bir biçimde uzanan sokak sistemi ve dikdörtgen şeklinde konutlarıyla ortaya çıkmıştır (Tanaç, 2000: 43). Konutların kent merkezinde konumlandırılmaları ile kentin kaotik ve bunaltıcı havasına daha ferah ve özgür bir hava getirilmiştir. Alyattes tarafından MÖ 7. yüzyıl sonunda yıkılınca yeniden, aynı plan içinde yapılmış, sokaklar taşlarla döşenmiş ve su kanalları yapılmıştır (Çevik, 2005: 75). Bir yarımada olan bu kentin körfezleri zamanla deniz tarafından doldurulmuş böylece denizden birkaç kilometre uzaklaştırılmıştır. Daha sonraları ise kent MÖ 4. yüzyılda terk edilmiştir.

Anadolu'da MÖ 7. ve 6. yüzyıllarda kurulan en önemli kentlerden biri de İonia'da bulunan Miletos'tur. MÖ 5. yüzyılda ızgara plan sisteminin en güzel işlendiği yerlerden olan bu kent düzenli şehircilik anlayışını genişlediğinde de devam ettirmiştir (Atasoy, 2001: 13) (Resim:4). Günümüzde hala Miletos'un bir Yunan kenti olup olmadığı tartışılmaktadır. Her ne şekilde olursa olsun bir dönem şehircilik anlamında ciddi bir yere sahip olan bu kent Anadolu'daki kentsel yaşam olgusunun en önemli örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Miletos'un yükselmeye başladığı MÖ 7. ve 6. yüzyılda Anadolu'daki kentler arasında büyük bir rekabet yaşanmaktaydı. Kentlerde hızla yükselen refah ortamı, düşünce iklimine de yansımış ve bunun sonucunda da Anaksimandros, Herakleitos ve Thales gibi filozoflar da yetiştirilmiştir (Atasoy, 2001: 13). Ekonominin güçlenmesiyle da kişi hayatında önemli bir yer tutan inanç ve ritüeller için gerekli büyük tapınaklar da inşa edilmiştir.

Bu yılların sonlarına doğru Anadolu'da yükselmeye başlayan diğer önemli bir kent Lidya Kralı Kroisos'un kenti Sardes'tir (Atasoy, 2001: 13). Sardes'in zengin altın kaynakları bu kentin ekonomik bir değer olarak parlamasına neden olmuştur. Bu kentte bulunan altın arıtma tesisleri ve altın ilk sikke basımı, Paktalos Çayı kenarındaki bu küçük yerleşimin kısa zamanda tanınmasına neden olmuştur (Akurgal, 2007: 303).

Perslerin Anadolu'yu ele geçirdikleri tarih (MÖ 546 veya 540), aynı zamanda Anadolu'da yeni bir dönemin de başlangıcıydı. Bu yeni dönemde Helen kentleriyle iyi ilişkiler kuran Persler kendi mimarlık ve heykeltıraşlık işlerinde Yunanlı ustaları çalıştırmışlardır. Ayrıca Pers yönetimi işgal ettikleri toprakların yaşam kültürüne, inancına ve geleneklerine de dokunmamıştır (Mansel, 1999: 258). Kentlerin yönetimlerini o kentin içinden yetişmiş insanlara bırakarak satraplık adı verilen bir sistem ile Anadolu'yu tanıştırmışlardır. Böylelikle Anadolu'da en azından birkaç yüzyıl tutunmayı başarmışlardır.

Persler ne kadar Anadolu halklarının yaşam biçimlerine dokunmamış olsalar da MÖ 494 yılında Miletos'ta başlayan ayaklanmalara da engel olamamışlardır; fakat bu ayaklanmalara birçok İon kenti de destek vermesine rağmen ayaklanmalar kısa sürede bastırılmış (Herodotos, 1991: 289) ve bu ayaklanmaya destek veren birçok İon kenti de en ağır şekilde cezalandırılmıştır.

Anadolu'nun batısında ise hızla büyümeye başlayan bir krallık söz konusuydu. Yoğun bir Helen hayranı olan Büyük İskender kendi topraklarından çıkıp "gözümün görmediği yer benim değildir" söylemi ile birlikte büyük bir fetih hareketine başlayacaktır. Bu fetih hareketin durak noktalarından biri de MÖ 334 yılında Anadolu olmuştur (Abbott, 2015: 63-74). MÖ 334 yılında Anadolu'daki Persleri büyük bir bozguna uğratan İskender, Sardes ve Ephesos (Türkoğlu, 1995: 33) gibi kentlerde büyük bir şenlik ve tören ile karşılanmıştır. Ayrıca İskender, Ephesos halkının takdir ve desteğini kazanmak için de buradaki Artemis Tapınağı'nın onarımını da üstlenmiştir (Atasoy, 2001: 14).

Büyük İskender'in geniş coğrafyalara ulaşması, onun kentlerin önemini anlamasına da yardımcı olmuştur. Bu yüzdendir ki bu yüzyılda da düzenli yani planlı kentler kuruldu. Örneğin Issus savaşıdan sonra kurulan Nikopolis de bu kentlerden biriydi. Büyük İskender'in Helen hayranlığı, Anadolu kentlerinde kendini anıtsal bir anlamda ifade etti. Kentlerin bakımları için özel görevli memurlar atandı, yasalar çıkarıldı. Kentler; kralların, imparatorların ve varlıklı kişilerin katkılarına bağımlı hale geldiler. Kamu yapıları onların parasal desteğiyle yapıldı.

Yoğun bir biçimde işlenen Helen düşüncesi, İskender'in gidebildiği tüm topraklarda da kültürlerde Helen kültürünün tanınmasına yol açmıştır (Gür, 2010: 74). Bir Yunan lehçesi olan Attika lehçesi ortak dil oldu; fakat sanılmasın ki bu İskender'in hâkim olduğu bütün coğrafyalarda Yunan dilinin konuşulduğunu gösterebilir. Buralarda yaşayan halkların büyük bir çoğunluğu kendi yerel dillerini korudular. Bunların çok sayıda örnekleri özellikle Anadolu'nun Likya kentlerinde kendisini göstermektedir (Işık, 2010: 65-97).

İskender'in MÖ 323 yılında Babil'de ölümü üzerine komutanları birbirleriyle savaşmıştır (Smith, 2013: 11). Bu da yeni hanedanların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yeni hanedan-

lardan en önemlisi MÖ 3. yüzyıl bütün Helen kentlerinde hâkimiyet alanını genişleten Seleukos hanedanlığıydı (Atasoy, 2001: 17). Seleukos Hanedanlığı da bölgenin ekonomik gücünden faydalanarak yeni kentler kurmasının yanı sıra Helenleştirme politikasından da geri adım atmıştır.

Anadolu'da kent yönetiminin tam anlamıyla güçlü bir merkezi yönetim olmadan uzak coğrafyalardan yönetilmesi oldukça zordu. Roma'nın güçlü bir merkezi otoriteyi kuramamasından dolayı özellikle batı ve güney kıyılarında kentler kendi kendilerini yönetiyorlardı. Bu kentlerde görsel ve anıtsal yapılar Roma etkisiyle birlikte artmaya başlamıştır. Anıtsal planlama adına bir tepenin yamacına teraslanarak kurulan ve adeta bir tapınağı andırır gibi görünen Pergamon (Bergama) bu kentlerden sadece bir tanesidir (Atasoy, 2001: 14). Tasarımı açısından son derece karmaşık olan kent yaklaşık 150 yıllık bir gelişmenin ürünüydü (Akurgal, 2007: 253). Halikarnassos, Assos, (Akurgal, 2007: 252, 253) Alinda, Labranda (Akarca, 1998: 76) gibi kentlerde tıpkı Pergamon (Akarca, 1998: 83-85) gibi anıtsal birer kent görünümündeydiler.

Türklerin dışında, MÖ 2. binde orta ve güneydoğu Anadolu'da var olan Hititler az da olsa bir kültür birliği oluşturmasına rağmen, daha sonra bu bölgeye egemen olan Büyük İskender ve MÖ 30 ve MS 395 arasında Romalılar, Anadolu'yu baştan başa yönetimi altına almış olmalarına rağmen, Anadolu'da mekân ve kültür birliğini yerleştiremedikleri görülmektedir (Kejanlı, 2005: 95). Bu durumda, Roma İmparatorluğu zamanında Anadolu'nun, kendi içinde değil de dışarı da bir merkezde bütünleşmek durumunda kalmasının ve Roma'ya bağımlı olmasının büyük rolü vardır. Bu yüzden de eski Anadolu geleneği bütün gücüyle devam ettirilmiştir (Kejanlı, 2005: 95).

Roma döneminde (MÖ 30-MS 395) Anadolu, dünyanın en bayındır ülkelerinden biriydi (Anadolu, 2001: 9) ve bu dönemin Batı Anadolu kentleri yaklaşık MÖ 200'den başlayarak Roma İmparatorluğu'nun etkisi altına girdiği için hiçbir yönden Roma'dan geri kalmayan bir düzeye sahip olmuşlardır. Roma mimarisi; devletçi, pratik ve genel menfaati gözeten bir mimaridir ve özellikle Hellenistik mimarlığın mirasına sahip çıkmıştır (Kejanlı, 2005: 95). Romalılarda tarım, ticaret, temel sanayi üretimi, dokumacılık ve gemi yapımı en önemli gelir kaynağıdır. Ticaret daha çok yerel ölçekte ve deniz taşımacılığı ön plandadır. Bölgesel kent ağları oluşturulmuş, tarımsal alanlar parsellenmiş, yeni kentler kurulmuş ya da eski kentleri geliştirerek yolların yapılmasına önem vermişlerdir.

Roma İmparatorluğu, hâkimiyet alanını genişleterek merkezi otoritesini güçlendirmesiyle birlikte kentleşme olgusundaki değişim Anadolu kentlerinde de kendini hissettirmeye başlamıştır (Sevin, 2013: 1). Bu değişim Romalıların Anadolu'da yeni kentler kurması ya da Yunan veya yerli kentleri yeniden biçimlendirmesiyle karşımıza çıkmaktadır (Anadolu, 2001: 9). Klasik dönemin önemli yerleşmelerinden Miletos, Ephesos, Pergamon ve Symrna (Sevin, 2013: 1) gibi kentler gelişmelerine devam ederek, büyüdüler. Kentlere yeni yapılar eklendi ve yıpranmış olan yapılar yenilendi.

Sonraki süreçte ise, Roma'nın gücünü kaybetmesiyle birlikte, askerler yönetime karışmaya başlamıştır. Ayrıca Roma'da önemli bir kurum olan ve imparator tarafından bizzat desteklenen hayırseverlik kavramının Roma'nın gücünü kaybetmesiyle birlikte Anadolu'da da önemini yitirdiğini bilmekteyiz (Atasoy, 2001: 31).

İmparatorluk yönetiminin gücünü kaybetmesiyle valiler, piskoposlar ve varlıklı kişiler kentte güç kazanmaya başlamıştır. Kamu mimarlığındaki bozulmalar ve aksamalar görülen

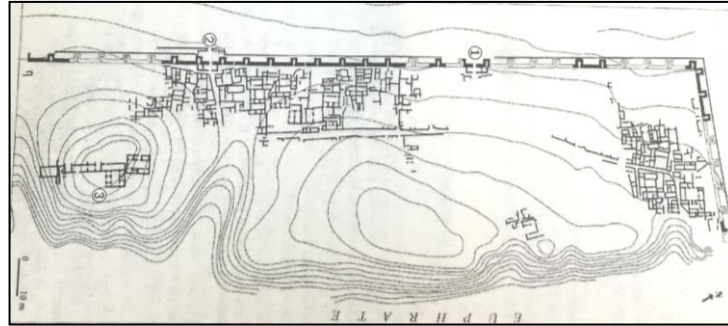
Anadolu kentlerinde bu mimarlığı varlıklı insanların kendi konutlarına bol paralar harcayarak devam ettirdiklerini söylemek doğru olacaktır.

Roma'nın gücünü kaybetmesiyle birlikte konut mimarisinde varlıklı kişilerin merkezi idarede söz sahibi olması tıpkı kent Roma'da olduğu gibi siyasi yönetim evlerden yapıldığı dereceye kadar inmiştir. MS 6.-7. yüzyıllarda ise, Anadolu'da nüfus azalmış, önceden varlığına tanık olduğumuz kent yaşamı sona ermiş, (Atasoy, 2001: 32) ve yerleşim birimleri köy şeklinde devam etmiştir (Bahar, 2012: 107).

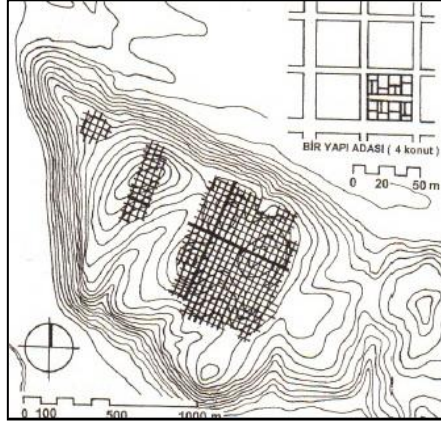
2. Sonuç

MÖ 5. yüzyıl öncesinde küçük yerleşkelerde görülen ızgara plan, MÖ 5. yüzyılda Hippodamos tarafından Miletos kentinin tamamına uyarlanmıştır. Kentlerdeki süreklilik açısından oldukça önemli olan bu plan, Klasik dönemin erken evrelerinden Roma İmparatorluğu'nun sonralarına kadar ki süreçte gelişerek devam ettirilmiştir. Anadolu coğrafyası; Pers istilasından, Büyük İskender'e ve sonrasında da Roma İmparatorluğunun egemenliği kadar pek çok farklı gücün boyundurluğuna girmiştir. Roma İmparatorluğu döneminde de nerdeyse tüm Anadolu kentlerinde uygulanan ızgara plan ile beraber Roma İmparatorluğunun ihtişamını ve görkemini daha iyi yansıtmak ve Roma yönetiminden de daha çok ayrıcalık ve imtiyaz elde etme gayesiyle birbirleriyle yarışan zenginler sayesinde Anadolu en önemli bayındırlık ve imar faaliyetlerini de bu dönemde yaşamıştır. Roma İmparatorluğu ile birlikte en önemli imar ve iskan faaliyetlerinin yaşandığı Anadolu'da Roma İmparatorluğunun gücünü kaybetmesi ile beraber kentler terk edilmeye ve nüfus da azalmaya başlamıştır.

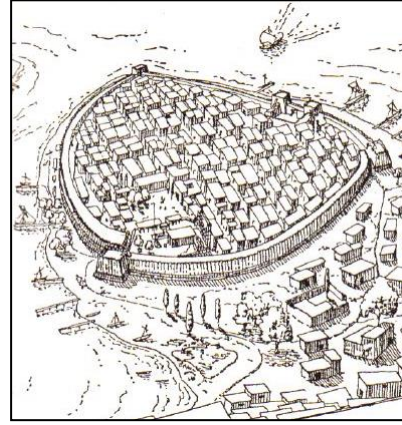
Resimler

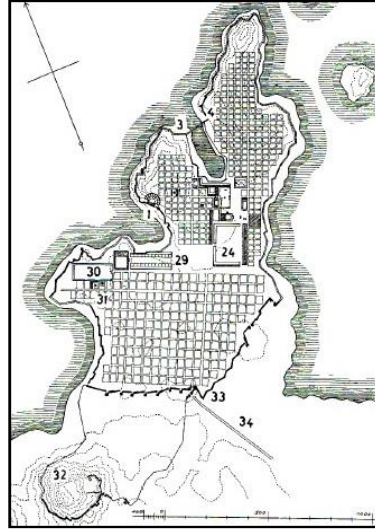
Resim:1. Günümüzden yaklaşık 5500 yıl önceki Aşağı Mezopotamya'daki Uruk Yerleşkesi Kent Planı. Kentin antik dönem ismi bilinmemektedir. Modern Arapça adı Habuba Kabira'dır. Kaba- ca ızgara planının izleri görülmektedir (Gates, 2017: 79).

Resim:2. Zernaki Tepe (Aktüre, 2003: 109).

Resim:3. Smyrna Yeniden Kurma Denemesi (Aktüre, 2003: 155).

Resim:4. Miletos Kent Planı (Akurgal, 2007: 372).

KAYNAKLAR

- Abbott, J. (2015). Büyük İskender. İstanbul: Altın Bilek Yayınları.
- Akarca, A. (1998). Şehir ve Savunması. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akurgal, E. (1997). Eski İzmir I Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akurgal, E. (2007). Anadolu Uygarlıkları. İstanbul: Phoenix Yayınları.
- Aktüre, S. (2003). Anadolu'da Demir Çağı Kentleri. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Anadolu, M. U. (2001). İstanbul ve Anadolu'daki Roma İmparatorluk Dönemi Mimari Yapıtları. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Atasoy, S. (2001). Hellen ve Roma Dönemi'nde Anadolu. İzmir: Promete Yayınları.
- Çevik, Ö. (2005). Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Bahar, H. (2012). Roma ve Bizans Tarihi. İstanbul: Kömen Yayınları.
- Çakmakçı, C. (2006). Karia ve İonia Bölgesi Arkaik Devir Pers Çağı Heykeltıraşlık Eserleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Erdemgil, S. (1987). Ephesos. İstanbul: Net Turistik Yayınları.
- Gates, C. (2017). Antik Kentler "Antik Yakınoğu, Mısır, Yunan ve Roma'da Kentsel Yaşamın Arkeolojisi". İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Gür, S. (2010). İlk İnsandan Selçuklu'ya Anadolu Uygarlıkları ve Antik Şehirler. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Herodotos (1991). Herodot Tarihi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Işık, F. (2002). Önce Düşünce Vardı. Evrensel Kültür (126): 40-43.
- Işık, F. (2010). Anadolu-Lykia Uygarlığı "Lykia'nın "Hellenleşmesi" Görüşüne Eleştirel Bir Yaklaşım. Anadolu/Anatolia (36): 65-125.
- Kejanlı, T. (2005). Anadolu'da İlk Yerleşmeler ve Kentleşme Eğilimleri. Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları, (2005): 89-97.
- Mansel, A. M. (1999). Ege ve Yunan Tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sevin, V. (2013). Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Smith, R. R. R. (2013). Hellenistik Heykel. İstanbul: Homer Yayınları.
- Tanaç, Z. M. (2000). Batı Anadolu Antik Yerleşimlerinde Kentsel Mekân Kurgusu Araştırması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Türkoğlu, S. (1995). The Story of Ephesus. İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları.
- Yılmaz, N. (2006). Izgara Tasarlı Kent Gelişimi ve Anadolu Örnekleri .Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.